

1890 yılında
Hâfiz Hanım
Tuzlîc
tarafından
yenilenen
Tuzla'da
Jalska Camii

şilik bir nüfus gösterir. Şehrin 1961'de nüfusu 41.450, 1991'de 83.770 olup bu rakamın % 53'ü müslüman, % 16'sı Sırp ve % 7'si Hırvat, geri kalanı karışık evlilikten doğanlardan oluşmaktaydı. Bosna savaşı esnasında (1991-1995) şehir herhangi bir milliyetçi grup tarafından işgal edilmedi, Bosna'nın diğer bölgelerinden daha az hasara uğradı ve savaş sırasında müslüman güçlerin elinde kaldı. Savaş süresince ve daha sonra pek çok Sırp şehri terkederken mülteciler buraya akın etti. 1991'de şehrin 83.770 kişilik nüfusu vardı. Bu nüfus 2004 yılı tahminlerine göre 123.500'e yükselmiştir. Tuzla şehri banliyöleriyle birlikte günümüzde yaklaşık üçte ikisi müslüman olan 170.000 kişinin üzerinde bir nüfusu barındırmaktadır. Sahip olduğu camileri ve çeşitli hristiyan cemaatlerine ait kiliseleriyle beraber şehir nüfusunun çok dinli, çok ırklı görünümünü hâlâ devam ettirmektedir. Yukarı Tuzla bir gelişme kaydetmedi. 1991'de % 92'si müslüman olan sadece 3237 kişilik bir nüfusu bulunmaktaydı. Bugünlerde Tuzla'nın eski şehir merkezi geç XIX. yüzyıl manzarasını korumuştur; bazı sokak adları da Zlatarska (kuyumcular), Kazandžijka gibi Osmanlı esnafını hatırlatmaktadır. XVII. yüzyılın ilk yarısında Tuzla'dan iki şair çıkmıştır. Bunlar Tuzla müftüsü şair Sâlih Efendi Sabaviye ile Türkçe ve Farsça şiirler yazar Nabiye Tuzlak ve daha önemlisi Bosna edebiyatının en iyi "alhamijado"sunu ve yazdığı Türkçe-Boşnakça *Makbûl-i Ârif* (Potur Şahidija) adlı sözlüğüyle tanınan Muhammed Hevaî Ūskûfî'dir (ö. 1651).

BİBLİYOGRAFYA :

Neşrî, *Cihannümâ* (Unat), s. 762-763; I. Frano Jukić, "Zemljopis Bosne", *Putopisi i istorisko-etnografski Radovi*, Sarajevo 1953, s. 372-373; Bishop, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 ad annum 1752* (ed. E. Fermend-

žin), Zagrabiae 1892, s. 475-480; V. Bajović, *Tuzla i Okolina*, Tuzla 1937; Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1953, s. 204; a.m.f., "Turali Begov vakuf", *Glasnik VIS*, IX/1-2 (1941), s. 1-32; a.m.f., "Prilozi povjesti Bosanskih gradova pod turskom upravom", *POF*, II (1951), s. 115-184; a.m.f., "Stari Bosanski Gradovi", *Naše Starine*, II, Sarajevo 1953, s. 7-44; M. Vego, *Naselja Bosanske Srednjevjekovne Države*, Sarajevo 1957, s. 106-107; A. F. Gijlferding, *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* (trc. B. Culić), Sarajevo 1972, s. 330-335; Adem Handžić, *Tuzla i Njeva okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, tür.yer.; a.m.f., "Bosanske Solana u XVI i XVII vijeku", *Članci i Gradja za kulturnu istariju istocne Bosne u Tuzla*, III, Tuzla 1959, s. 77-112; a.m.f., "Tuzla", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1971, VIII, 409-410; a.m.f. – M. Hadžijahić, "O progonu Hamzevića u Bosni 1573", *POF*, XX-XXI (1974), s. 51-70; Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1977, II, 147-155; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri III*, s. 472-474; Aiša Djiljizarević-Simić, "Vakufnama Turali-Bega, sina pokojnog Isa-hana", *Vakufname iz Bosne i Hercegovine: XV i XVI vijek* (ed. Lejla Gazić – Ahmed Aličić), Sarajevo 1985, s. 179-185; Džemal Cehajić, *Derviški Redovi u Jugoslovenskim Zemljama sa posuvim ovstom na Basnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1986, s. 198-200; Smail Balić, *Das unbekannte Bosnien*, Wien 1992, s. 214, 258, 263; N. Clayer, *Mystiques, état et société: Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle à nos jours*, Leiden 1994, s. 86-89, 173-174; Fehim Spaho, "Pobune u Tuzlanskom strezu polovinom XVIII vijeka", *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, XLV, Sarajevo 1933, s. 71-76; M. Baum, "Župa Soli prilog za poznavanje prošlosti Tuzlanskog kraja", *Članci i Gradja*, I (1957), s. 7-37; Šaban Hodžić, "Migracije Muslimanskog stanovništva iz Srbije u severistočnu Bosnu i 1788-1862 godine", a.e., II (1958), s. 120-143; M. Filipović, "Propast Franjeva manastire Gradovrha kod Tuzle", a.e., IV (1960), s. 89-94; Alija A. Sadiković, "Hadži-Badže Kadun Medrese u Tuzli", *Anali GHB*, XVII-XVIII (1996), s. 357-368; Omer Nakićević, "Gornjo Tuzlanski Protokol", a.e., XXXI (2010), s. 65-83; Nihat Azamat, "Hamza Bâli", *DIA*, XV, 503-505.

MACHIEL KIEL

TÜBBA'

(تبع)

Eski Yemen
krallarının unvanı,
Kur'an'da helâk edildiği bildirilen
bir kavmin adı.

Tübba' adı Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmekte (ed-Duhân 44/37; Kâf 50/14), bu isimle anılan kavmin günahkârlıkları ve elçileri yalanlamaları yüzünden helâk edildiği bildirilmektedir. Firavun Mısır, kistrâ İran, kayser Bizans ve necâşî Habeş kralarının unvanı olduğu gibi түбба' da (çoğulu tebâbia) Yemen (Himyer) krallarının unvanıydı. İslâm kaynaklarına göre onlara bu adın verilmesinin sebebi, kralların birbirinin yolunu izleyerek krallık yapmaları veya kendilerine tâbi olanların çokluğudur (*Lisânü'l-'Arab*, "tb" md.; İbn Haldûn, II, 50; M. Hüseyin el-Ferah, I, 129-130).

Yemenliler'in aslını oluşturan Kahtânîler, Cürhüm ve Ya'rub olmak üzere iki kola ayrılmış, Ya'rub b. Kahtân bölgede ilk devleti tesis etmiş, Ya'rub'un soyundan gelen Sebe de bölgede birliği yeniden sağlayıp Sebe Devleti'ni kurmuştur. Bu devletin kuruluş tarihinin milâttan önce üç binli yıllara kadar gittiği tahmin edilmektedir. Sebe Devleti mukarribler (m.ö. ?-m.ö. 650) ve melikler (m.ö. 650-m.ö. 115) diye iki döneme ayrılmış, Sebe'nin soyundan gelen Himyer Himyerî Devleti'ni tesis etmiştir (C. Zeydân, s. 142; M. Hüseyin el-Ferah, I, 34, 47). Güney Arabistan'da milâttan önce 115 yılından milattan sonra 525 yılına kadar hüküm süren Himyerî Devleti birincisine krallar, ikincisine tebâbia denilen iki döneme ayrılmaktadır. Krallar devri IV. yüzyılın başına, tebâbia devri 525 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönemde kendilerine түбба' adı verilen Himyerî kralları Güneybatı Arabistan'ın tamamına hâkim olmuştur. İslâm kaynaklarında Yemen krallarına Sebe, Himyer ve Hadramut'a sahip olmadıkça түбба' denilmediği belirtilmektedir; dolayısıyla tebâbia Yemen'in birliğini sağlayan kralların unvanıdır (*Lisânü'l-'Arab*, "tb" md.; M. Hüseyin el-Ferah, I, 129-131).

Tebâbia dönemine, tebâbia krallarının sayısına ve Kur'an'da bahsedilen түббайın yaşadığı çağa ilişkin İslâm kaynaklarında ki bilgiler çelişkilidir. Bazı tarihçiler Himyerî Devleti'nin ikinci dönemini tebâbia diye adlandıran (E² [Fr.], X, 618) bazıları түбба' devrini çok daha gerilere götürmekte, bu sürece Sebe devri dahil edilmekte

TÜBBA'

ve tebâbia dönemi milâttan önce XV. yüzyılda Hâris er-Râiş ile başlatılmaktadır. Hâris er-Râiş liderliğinde ülkede birliğin sağlanmasıyla Sebe Devleti'nde tebâbia kraları ve yetmiş Yemen tebâbiası dönemi başlamıştır (M. Hüseyin el-Ferah, I, 127, 129, 133). Buna göre Hâris er-Râiş ilk tûbba'dır. Bölge halklarının ona tâbi olmasıyla kendisine tûbba' denildiği de rivayet edilmektedir (İbn Haldûn, II, 51; M. Hüseyin el-Ferah, I, 130-132). İbn Haldûn, tûbba' diye nitelendirilen ilk kralın Hâris er-Râiş olduğunda tarihçilerin ittifak ettiğini nakletmekte (*el-İber*, II, 51), İbn Kesîr de Kur'an'da zikredilen tûbba' kavminin Sebe halkından meydana geldiğini belirtmektedir (*Tefsîr*, VII, 242). Bu kanaati savunanlara göre tebâbianın çoğu Sebe Devleti krallarıdır; fakat Himyer b. Sebe ve Himyer el-Asgar (Himyer Züreydân) b. Sebe el-Asgar soyundan geldikleri için onlara ayrıca Himyer kralları denilmektedir (M. Hüseyin el-Ferah, I, 131). Neşvân el-Himyerî, Himyerli tebâbianın sayısının yetmiş olduğunu, hepsinin Râiş'in soyundan geldiğini ve bütün bölgede hâkimiyet kurduklarını söylemektedir (*Mülûkû Himyer*, s. 62). Tebâbianın sayısını dokuz, on altı ve yirmi altı olarak verenler de vardır.

Tebâbia dönemini Himyerî Devleti'nin ikinci dönemiyle (IV-VI. asırlar) başlatanlara göre tûbba' unvanlı ilk kral olan Şemmer Yür'îş, IV. yüzyılın başında Katabân ve Hadramut'u bertaraf ederek bölgedeki çatışmalara son vermiş, böylece Yemen'in birliğini sağlamış, ardından da Sebe, Züreydân, Hadramut ve Yemanet kralı unvanını almıştır. Güney Arabistan'da IV-VI. yüzyıllar siyasî açıdan Himyerî devridir (*El²* [Fr.], VIII, 683-684; X, 618). Bazı araştırmacıların Sebe kitâbelerinden hareketle ortaya koyduklarına göre sonraki dönem Sebe tebâbiası içinde ilk defa Şemmer Yür'îş ülkenin idarî taksimatına uygun şekilde Sebe, Züreydân, Hadramut ve Yemanet kralı unvanını kullanmıştır. Şemmer Yür'îş, bazılarının iddia ettiği gibi son Himyerî Devleti zamanında (IV. yüzyıl) değil (*a.g.e.*, VIII, 683-684; X, 618) milâttan önce IX. yüzyılda yaşamıştır. Çünkü kitâbelerdeki tarihlendirme milâdî takvime göre olmayıp Sebe takvimine göredir (M. Hüseyin el-Ferah, I, 144-145).

İlk tûbbaa dair bilgiler gibi tebâbianın en meşhuru olan Ebû Kerib Es'ad Kâmil'in yaşadığı dönemle ilgili bilgiler de çelişkilidir. Kur'an'da zikredilen tûbba' kavminin Sebe (İbn Kesîr, VII, 242), tûbbain da (ed-Duhân 44/37) Ebû Kerib Es'ad olduğu (M.

Hüseyin el-Ferah I, 129) ifade edilmekle birlikte onun yaşadığı döneme dair farklı tarihler verilmektedir. Tebâbia devrini Himyerî Devleti'nin ikinci devriyle başlatanlara göre IV. yüzyılın sonunda Ebû Kerib Es'ad, Orta Arabistan'a kadar ilerlemiş ve Şemmer'in kullandığı unvana, "Necid ve Tihâme Arapları'nın da kralı" ilâvesini yapmış, bu kralla ilgili çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır (*El²* [Fr.], X, 618). Bazı kaynaklarda Ebû Kerib Es'ad'ın milâttan önce 703-669 yılları arasında Sebe'de krallık yaptığı, kitâbelerde adının "Sebe, Züreydân, Hadramut, Yemanet ve Necid ile Tihâme kralı" diye geçtiği, Kâbe'ye örtü giydirdiği, nebî mi yoksa kral mı olduğunun tartışıldığı belirtilmekte, İbn Abbas onun nebî, Kâ'b ise kral olduğunu ileri sürmektedir. Hz. Peygamber'den, "Tûbbaa küfretmeyin, zira o müslüman olmuştur"; "Es'ad el-Himyerî'ye küfretmeyin, zira o Kâbe'ye ilk örtü giydirendir" meâlinde hadisler nakledilmektedir (*Müsned*, V, 340; M. Hüseyin el-Ferah, I, 129, 147; II, 645-658). Rivayete göre Ebû Kerib Es'ad bir defasında Mekke'de altı gün kalmış, bu esnada rüyasında Kâbe'ye örtü giydirdiğini görmüş, ertesi gün Kâbe'ye rüyada gördüğü kumaştan bir örtü giydirmiş, ikinci gece başka bir kumaştan örtü giydirdiğini görünce bu defa o kumaştan bir örtü yaptırmış, üçüncü gece başka bir kumaştan örtü giydirdiğini görünce aynı kumaştan başka bir örtü giydirmiştir. Bu sebeple Kâbe'ye ilk örtü giydiren kimse diye tanınmıştır (İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, I, 19-20; *Tecrid Tercemesi*, VI, 45). Bazı kaynaklarda Ebû Kerib'in Hz. Peygamber'den 700 yıl önce yaşadığı ve ona gıyabında iman ettiği bildirilmekte (İbn Kuteybe, s. 60); bir kısım rivayetlerde ise onun Zebûr'a inanan bir kişi olduğu ve orada Hz. Muhammed'in niteliklerini bulduğu nakledilmektedir (M. Hüseyin el-Ferah, II, 647). Medine tarihine dair eserleriyle tanınan Semhûdî de Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Medine'deki evinin ilk tûbba' tarafından Hz. Peygamber için yaptırıldığını kaydetmektedir. Bu rivayete göre hicretten 700 yıl önce Yesrib'e gelen ilk tûbba' ileride burada bir peygamberin çıkacağı kendisine bildirildiğinde bu evi yaptırır ve ona verilmek üzere bir de mektup bırakır. Mektupta kendisine iman ettiğini bildirmekte ve kıyamette şefaathçi olmasını istemektedir. Ebû Eyyûb el-Ensârî kendisine intikal eden bu mektubu Resûlullah'a verir. Mektup okununca Resûlullah, "Merhaba ey sâlih kardeş!" diyerek onu selâmlar (Semhûdî, s. 340-342, 354).

Tebâbia döneminin son hükümdarı Zû-nûvâs, Yahudiliği kabul etmiş ve bölgedeki hristiyanları bu dine girmeye zorlamıştır (bk. ASHÂBÜ'l-UHDÜD). Bunun üzerine Habeş Kralı Kaleb Ela-Esbaha, Bizans İmparatoru I. Iustinos ile anlaşıp Zû-nûvâs'a savaş açmış ve Himyerî Devleti'ni yıkmıştır. Tebâbiadan sonra Yemen'de Habeşler hâkimiyet kurmuştur (C. Zeydân, s. 141-145).

Kur'an'da günahkâr oldukları ve peygamberleri yalanladıkları için yok edildikleri bildirilen kavimler Nûh kavmi, Ashâbü'r-res, Semûd kavmi, Âd kavmi, Firavun'un taraftarları, Lût'un kardeşleri, Ashâbü'l-Eyke ve tûbba' halkı şeklinde sıralanmaktadır. Helâk edildiği bildirilen tûbba' kavminin kimliği söz konusu tûbbain kim olduğuna ve yaşadığı döneme bağlıdır. Burada tûbba' eğer Sebe halkı ise (M. Hüseyin el-Ferah I, 129) yine Kur'an-ı Kerim'de iki yerde Sebe'den bahsedilmekte ve birinde (en-Neml 27/20-44) Sebe melikesinin Hz. Süleyman'ı ziyareti konu edilmekte, diğerinde (Sebe' 34/15-21) Sebe toplumunun şeytana uyup Allah'a kulluktan yüz çevirdiği ve bu yüzden büyük bir sel felâketiyle cezalandırıldığı belirtilmektedir. Kur'an'da tûbba' halkının cezalandırılmasıyla ilgili bilgiler Sebe kavminin helâkine dair olabileceği gibi Himyerîler Devleti'nin tebâbia döneminin sonunda Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya teşebbüsünün sonuçsuz bırakılması ve onun Mekke'ye gelen ordusunun helâk edilmesine ait de olabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafavî, *es-Taḥkîk*, I, 360; *Müsned*, V, 340; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, Beyrut, ts., I, 9-30; a.mlf., *Kitâbü't-Ticân fî Mülûkî Himyer*, Kahire 1996, tür.yer.; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukâşe), s. 60, 626-637; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), I, 566-567; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehbe* (Abdülhamîd), II, 74-78; Neşvân el-Himyerî, *Mülûkû Himyer ve 'akya'âlû'l-Yemen* (nşr. Ali b. İsmâil el-Müeyyed – İsmâil b. Ahmed el-Cerâfî), Kahire 1378, s. 62; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, VII, 242; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 50-51; *Tecrid Tercemesi*, VI, 45; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ bi-aḥbârî dâri'l-Muştafa* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Beyrut 1422/2001, s. 340-342, 354; C. Zeydân, *el-'Arab kable'l-İslâm*, Beyrut, ts (Dâru mektebeti'l-hayât), s.141-145; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1982, s. 10-38; P. K. Hitti, *Târîḥu'l-'Arab*, Beyrut 1986, s. 89-90, 95; Y. M. Abdullah, "Tûbba", *el-Mevsû'atü'l-Yemeniyye*, San'a 1423/2003, I, 625-627; M. Hüseyin el-Ferah, *el-Cedid fî târiḥi devleti ve ḥadârati Sebe' ve Himyer*, San'a 1425/2004, I, 34, 37, 47, 127, 129-133, 144-145, 147; II, 645-658; A. F. L. Beeston, "Ḥadramawt", *El²* (Fr.), III, 53-55; a.mlf., "Kaṭabân", a.e., IV, 775-778; a.mlf., "Saba", a.e., VIII, 682-685; a.mlf., "Tubba", a.e., X, 618; A. Fischer – [A. K. Irvine], "Kaḥṭân", a.e., IV, 467-468.

ÖMER FARUK HARMAN